

KYROS ÉS A BABILONI MARDUK-PAPSÁG

I

Kyros babiloni edictumának a jelentőségét a történeti kutatás már régen felismerte.¹ A H. Rassam által 1879-ben Babylónban talált agyaghenger 45 soros felirata sérült volta ellenére is nagyfontosságú dokumentum, amely nemcsak Kyrosnak Babylónnal és a Babylóni Birodalom népeivel szemben folytatott politikájára vet világot s nemcsak Babylón belső helyzetének beszédes tanúbizonysága a perzsa hódítás időpontjában, hanem egyben a késői babiloni irodalomnak is jelentős terméke s ugyanakkor a Babylón meghódításával határozott körvonalakat nyert Óperzsa Birodalom uralkodójának, a perzsa «nagykirály»-nak első hivatalos megnyilatkozása. Kyros edictumának ez a történeti helyzete érdekes kettősséget rejt magában: egyrészt visszautal Babylón történeti múltjára, másrészt előremutat a későbbi Óperzsa Birodalom különböző jelenségeire.

Ezt megfigyelhetjük mindjárt az edictum irodalmi formájában. A felirat világosan két részre tagolódik: 1. rész 1—19. sor, 2. rész 20—45. sor. Az első rész Babylón elfoglalásának előzményeit és eseményeit Marduk isten szempontjából ismerteti: ő volt az, aki Nabûna'íd tettei fölötti haragjában Kyrost a mindenség fölötti uralomra kiválasztotta és győzelemhez segítette, Babylónt pedig a harcok pusztításaitól megmentette. A második rész Kyros királyi protokolljával kezdődik, majd Kyros első személyben, saját szempontjából mondja el a történeteket. Tárgyi szempontból a két rész között teljes az összhang, sőt egymással egyező, párhuzamos mondatok is megfigyelhetők bennük, mint pl. 1. rész 14. sor *d.marduk bêlu rabû ta-ru-û nišê. meš-šu ip-še-e-ti ša dam-qa-a-ta û lîb-ba-šu i-ša-ra ip-pa-al-li-is* «Marduk, a nagy úr, embereinek védelmezője, örömmel tekintett kegyes tetteire és igaz szívére» és 2. rész 26. sor *a-na ip-še-e-ti-[ia] d.šarduk bêlu rabû-û iḫ-di-e-ma* «tetteimnek örült Marduk, a nagy úr» vagy 1. rész 16. sor *um-ma-ni-šu rap-ša-a-tim . . . kakkê. meš-šu-nu ša-an-du-ma i-ša-ad-di-ḫa* «széles kiterjedésű csapatai . . . fegyvereiket összecsomagolva vonultak» és 2. rész 24. sor *um-ma-ni-ia rap-ša-a-tim*

¹ Ld. pl. *G. B. Gray: Cambridge Ancient History. IV.*¹ Cambridge 1926. IV.⁶ Cambridge 1960. 13, *A. T. Olmstead: The History of the Persian Empire. Chicago 1948. 51* skk. A régebbi irodalomra vö. *F. H. Weißbach: Die Keilinschriften der Achämeniden. Leipzig 1911. XI.* A felirat babiloni szövegét Weißbach kiadása alapján idézem, de *W. von Soden—W. Röllig: Das akkadische Syllabar.*²Roma 1967, szerinti átírásban. A korábbi fordításokhoz képest több ponton előrehaladást jelentett *A. L. Oppenheim* fordítása (*Ancient Near Eastern Texts.*²Princeton 1955. 315 sk.). A henger szövegének új kiegészítését és fordítását adtam: Ókori Keleti Történeti Chrestomathia Budapest 1964. 306—308.

i-na qí-riḅ DIN.TIR.ki *i-ša-ad-di-ḫa šu-ul-ma-niš* «széles kiterjedésű csapataim Babilónban békésen vonultak» stb. Ezek a párhuzamos, csaknem szószertint egyező szövegrészek azt bizonyítják, hogy az edictum egységes mű, s az első és második része között megfigyelhető formai különbség nem a két rész egymástól független fogalmazásának következménye (azaz, hogy pl. az első részt a Marduk-papság, a másodikat a királyi kancellária fogalmazta volna), hanem a felirat irodalmi műfajával függ össze.

Ha a későbbi óperzsa feliratokat megvizsgáljuk,² azt találjuk, hogy formai szempontból két típus különböztethető meg közöttük. Az egyik típusnál a királyi protokoll a felirat elején áll, majd utána a király első személyben mondja el a felirat szövegét. Ehhez a típushoz sorolható a nagy Bistun-i felirat (DB), továbbá többek közt a DPe, DBa, DSj feliratok. A másik típusnál a felirat szövege két részre különül. Az első rész Auramazdā eulogiáját tartalmazza (*baḡa : vaḡraḡa: Auramazdā* stb. «Nagy isten Auramazdā» stb.), majd röviden leszögezi az istenség legfontosabb tetteit: ő tette Dārayavaušt (vagy Xšayāršāt) királlyá. A második rész a királyi protokollal kezdődik, amely után a király első személyben adja elő a felirat mondanivalóját. Ehhez a típushoz tartozik többek közt Dareios DNa, DSf, DZc, DE és Xerxes XPa, XPb, XPc, XPd, XPf stb. felirata.

Aligha lehet kétséges, hogy az óperzsa feliratoknak ez a második típusa lényegében ugyanazt az irodalmi műfajt képviseli, mint Kyros babiloni edictuma, legfeljebb az első rész az óperzsa feliratokban rövidebbé, sematikusabbá vált, a tartalmi kapcsolat az első és a második rész között azonban ezekben is megfigyelhető, amennyiben a második rész mindig utal arra a tényre, hogy az uralkodó királyságát Auramazdānak köszönheti. Kyros babiloni edictuma tehát irodalmi formáját tekintve az óperzsa feliratok egyik típusa előzményének tekinthető. Ez a típus fontos szerepet játszik már Dareios alatt is, majd Xerxes idejében egyenesen túlsúlyba is kerül.

II

Arra természetesen nem gondolhatunk, hogy Kyros edictumának irodalmi formáját az óperzsa királyi udvar vagy kancellária alakította ki. A felirat szövege nemcsak babiloni nyelven íródott, hanem annyi sajátos babiloni elemet is tartalmaz, hogy irodalmi előzményeit csak Babilónban kereshetjük. Ha most e célból megvizsgáljuk az újbabiloni királyi feliratokat, akkor arra a meglepő megállapításra jutunk, hogy közöttük Kyros edictumának az irodalmi forma szempontjából párhuzamát nem találjuk. Az újbabiloni uralkodók, Nabûapalušur, Nabûkudurriušur, Nergalšarušur és Nabûna'id feliratai és edictumai³ csaknem minden esetben a királyi protokollal kezdődnek, irodalmi formájuk tehát nem szolgálhatott mintául Kyros babiloni edictuma számára. Egyetlen esetben, Nabûapalušur egyik korai feliratában, amely az Etemenanki újjáépítéséről szólal be, figyelhetjük csak meg, hogy a királyi protokollt egy Marduknak szóló dedikáció és eurgia megelőzi. S. Langdon annak idején ezt a dedikációs formát (*a-na d.marduk* stb.) párhuzam nélkül

² Az óperzsa feliratokat *R. G. Kent: Old Persian. Grammar. Texts. Lexicon.*² New Haven 1953. 116 skk. alapján idézem.

³ *Ld. S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. Leipzig 1912. J. C. Gadd: The Harran Inscriptions of Nabonidus. Anatolian Studies 8 (1958) 46 skk.*

állónak tartotta,⁴ s ez annyiban igaz is, hogy az újbabiloni királyi feliratokban valóban nem találunk rá több példát. Ennek az irodalmi formának az elszigeteltsége az újbabiloni korban azt a benyomást kelti, hogy itt egy olyan irodalmi hagyománnyal állunk szemben, amelynek a hatása Nabûapaluşur uralkodása kezdetén, azaz az újbabiloni kor elején még érvényesült, később azonban — talán tudatosan — szakítottak vele és az összes többi feliratokban érvényesülő új irodalmi formát alakították ki.

Valóban, ha az újbabiloni kor elé nyúlunk vissza, Aşşurbānapli feliratainak egyik csoportjában (az ún. «Prunkinschriften»⁵) meg is találjuk a keresett irodalmi formát. E feliratok az irodalmi forma szempontjából két típusba sorolhatók. Az egyik típus a királyi protokollal kezdődik, a másik pedig dedikációs formulával és az istenség eulogiájával, amelyet a királyi protokoll és első személyben a király tudósítása követ. Az utóbbi típushoz tartoznak az L6 és P2 feliratok valamint a Nabû, Ninlil, Marduk, Ningal, Aşşur és Marduk számára készített dedikációs feliratok. L6 és P2 szintén Marduknak szentelt dedikációs feliratok. Az egész feliratcsoportnak közös jellemzője, hogy valamennyi idetartozó felirat babiloni vonatkozású. Valamennyi Šamaşsumukīnnak Babilónban való királyi beiktatását és Aşşurbānapli Babilónban és Borsipában kifejtett építő tevékenységét ismerteti. Ennek megfelelően a feliratok egy része Babilónban és Sipparban került elő, több példányuk archaikus babiloni vagy újbabiloni írással, esetleg kevert asszír-babiloni írással íródott.⁶ Valószínűnek látszik, hogy eredetileg valamennyi feliratnak volt archaikus babiloni és újbabiloni írással készített példánya Babilónban és Babilónia különböző városaiban.

Mindennek alapján kétségtelennek látszik, hogy Babilónban Marduk templomában és archivumában a Marduk-papságnak Nabûapaluşur uralkodása alatt rendelkezésére álltak azoknak a dedikációs feliratoknak a szövegei, amelyeket még Aşşurbānapli készíttetett. Hogy ezeknek az irodalmi szövegeknek, ill. az általuk képviselt irodalmi és kulturális tendenciának volt maradandó hatása, azt az óbabiloni kultúra és írás újbabiloni reneszánsza⁷ világosan bizonyítja. Mert Aşşurbānapli Babilón számára készíttetett, archaikus babiloni írással írt feliratai arra vallanak, hogy ennek a reneszánsznak ő volt a tulajdonképpeni elindítója, s az újbabiloni uralkodók csak követték ezt a belpolitikájuk szempontjából számukra is előnyösnek látszó irányzatot. Így az is érthető, ha Nabûapaluşur uralkodása elején a Marduk-papság Mardukhoz szóló dedikációs feliratát még az Aşşurbānapli alatt kialakított irodalmi formában fogalmazta meg. Úgy látszik azonban, hogy később Nabûapaluşur és utódai tudatosan elszakadtak ettől a formától, s éppen ezért annál élesebben merül fel az a kérdés, hogyan volt lehetséges Kyros edictumának megfogalmazásakor mégis erre az irodalmi formára visszanyúlni.

⁴ S. Langdon: Die Neubabylonischen Königsinschriften. 61.

⁵ Ld. M. Streck: Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's. II. Leipzig 1916. 226 skk.

⁶ M. Streck: Assurbanipal. I. XL skk.

⁷ Az újbabiloni «reneszánsz»-ról ld. többek közt A. Dávid: Acta Ant. Hung. 4 (1956)

III

Hogy e kérdésre választ adhassunk, elsősorban azt kell realizálnunk, hogy az irodalmi forma nem az egyetlen olyan eleme Kyros edictumának, amely Aššurbānapli korába nyúlik vissza. Igen érdekes ilyen szempontból a királyi protokollt közelebből megvizsgálunk: 2. rész 20. sor *a-na-ku m.ku-ra-úš šar kiš-šat šarru rabû šarru dan-nu šar* DIN.TIR.ki *šar kur.šu-me-ri u ak-ka-di-i šar kib-ra-a-ti ir-bi-it-tim* (21. sor) *mār m.ka-am-bu-zi-ia šarri rabî šar uru.an-ša-an mār mār m.ku-ra-úš šarri rabî šar uru.an-ša-an lip lip m.ši-iš-pi-iš šarri rabî šar uru.an-ša-an* (22. sor) *zēru da-ru-ú ša šarru-ú-tu ša d.bēl u d.nabû ir-a-mu pa-la-a-šu a-na tu-ub lib-bi-šu-nu iḫ-ši-ḫa šarru-ut-su* «én (vagyok) Kyros, a mindenség királya, a nagy király, a hatalmas király, Babilon királya, Šumer és Akkad királya, a négy világtáj királya, Kambysesnek, a nagy királynak, Anšan város királyának a fia, Kyrosnak, a nagy királynak, Anšan város királyának az unokája, Teispésnek, a nagy királynak, Anšan város királyának az ükunokája, régi királyi nemzetségből, akinek Bēl és Nabû szeretik az uralkodását, szívük örömeire kívánták királyságát».

Ha e királyi protokollt összevetjük a későbbi óperzsa királyi protokollal, meglepően kevés közös elemet találunk. A királyi címek közül egyedül a *šarru rabû* «nagy király» azonosítható az óperzsa *xšāyabiya vazraka* «nagy király» címmel, a többinek megfelelője nincs, ugyanakkor viszont az óperzsa *xšāyabiya xšāyabiyānām* «királyok királya», *xšāyabiya dahyunām* «országok királya», *xšāyabiya Pārsaiy* «király Pársában» címekkel azonosítható elemet sem találunk Kyros protokolljában. Joggal merülhet fel az a kérdés, hogy egyáltalán feltehetünk-e már kialakult óperzsa királyi protokollt ebben az időben. Nagy a belső valószínűsége annak, hogy Kyros a méd uralkodó, Astyagés legyőzése után legalább is annak királyi címeit felvette. Így mindenképpen számolhatunk a *xšāyabiya vazraka* «nagy király» címmel, amely az óperzsában egyébként is méd eredetű, s lehetséges a *xšāyabiya xšāyabiyānām* cím felvétele is, amennyiben ennek használata a méd királyok részéről valószínű, mert Nabūna'id egyik felirata szerint vazallus királyaik voltak (*šarrāni.meš a-lik i-di-šu*).⁸ Ezenkívül azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a babiloni dokumentumokban Kyrosnak egyetlen címe használatos, *šar mātāi* «országok királya»,⁹ amely éppen ezért hivatalosnak látszik, s amely nyilván az óperzsa *xšāyabiya dahyunām* «országok királya» cím babiloni megfelelője.

Végeredményben tehát arra az eredményre jutunk, hogy egyrészt a későbbi óperzsa királyi protokoll leglényegesebb elemeinek már ekkor léteznie kellett, másrészt viszont azt kell megállapítanunk, hogy Kyros babiloni edictumának királyi protokollja nem ennek az alapján készült. Ezt a meglepő eredményt a protokoll további részének vizsgálata is alátámasztja. Kyros elődei nek felsorolásánál az edictum babiloni szerzője természetesen a perzsa királyi udvar közléseire támaszkodott. Így lehetséges, hogy nemcsak a nevek, hanem a *šarru rabû* — *xšāyabiya vazraka* cím is perzsa forrásból származik. A valószínűségben e méd eredetű címet a Nagy Kyros előtti Achaimenidák még aligha viselhették. Mindenképpen babiloni sajátosság Kyros elődeinek *šar uru.an-ša-an* címe. Ezt a címet használja Kyrosszal magával kapcsolatban Nabūna'id is egyik feliratában a Méd Birodalom megdöntését megelőző időre vonatkozóan

⁸ S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. 220 (Nabūna'id 1. sz. felirata, col. I. 27).

⁹ Ld. erről M. A. Dandamaev: Иран при первых Ахеменидах. Moszkva 1963. 113.

(*m.ku-ra-áš šar kur.an-za-an*).¹⁰ Aššurbānapli egyik felirat-töredékéből¹¹ azonban tudjuk, hogy Nagy Kyros nagyapja, I. Kyros *Parsumaš*-nak (= **Pārsva* > *Pārsa*) volt a királya (*šar kur.par-su-ma-áš*). Bárhogy ítéljük is meg Anšan és Parsumaš földrajzi helyzetének egymáshoz való viszonyát, az asszír királyi kancellária tudósítása I. Kyros fiának követségére támaszkodik, tehát bizonyára hitelesnek tekinthető. Kyros elődei tehát a **Pārsva* (> *Pārsa*) királya» címet viselték, amelynek eredeti óperzsa nyelvi formáját nem ismerjük, Kyros Babylónba való bevonulása idején azonban már a *xšāyathiya Pārsaiy* alakkal helyettesíthették. Ezt adhatta azután az edictum babiloni szerzője a *šar uru.an-ša-an* kifejezéssel vissza.

A *zēru da-ru-ú ša šarru-ú-tu* «régii királyi nemzetségből» kifejezés tárgyi szempontból bizonyára a Bistun-i felirat *hacā : paruviyata : hyā : amāxam : taumū : xšāyathiya : āha* (I. 8) «nemzetségünk régtől fogva királyok voltak» (*bab.ul-tu abu-tū zēr-ú-ni šarrāni.meš šū-nu*)¹² mondatának megfelelője. Azonban nyelvi szempontból aligha képzelhető, hogy annak fordítása lehetne (a Bistun-i felirat babiloni változatának idézett megfelelő mondata erősen eltérő). A kifejezés pontos megfelelőjét Aššurbānapli felirataiban találjuk meg: Rassam-Cyl.X.112 *zēru da-ru-u šā šarru-ti*,¹³ végső soron tehát a késői asszír királyi ideológiára megy vissza.

Hasonló a helyzet a *ša d.bēl u d.nabū ir-a-mu pa-la-a-šu* «akinek Bēl és Nabū szeretik az uralkodását» és az *a-na tu-ub lib-bi-šū-nu ih-ši-ha šarru-ut-su* «szívük örömeire kívánták királyságát» kifejezésekkel kapcsolatban is. Az első párhuzamát Nabūna'id egyik feliratában találjuk meg: No. 8, IX. 23–26 *a-na d.bēli d.nabū u d.nergal ilāni.meš ra-bu-ti ra-'i-im pal-e-a* «Bēlnek, Nabūnak és Nergalnak, a nagy isteneknek, akik szeretik uralkodásomat».¹⁴ Azonban mindkét kifejezés stílusváltozata előfordul Aššurbānapli tárgyalt babiloni vonatkozású feliratainak egyikében: L4 r, II.12 *ru-bi-e lū.šu-ut-rešu bēlu-u-ti ih-šu-hu i-ra-mu e-peš šarru-ti-ia* «a nagyok és a hadvezérek kívánták uralmamat, szerették királyságom gyakorlását».¹⁵ Ez arra mutat, hogy e kifejezések forrását is Aššurbānapli babiloni felirataiban kell keresnünk.

IV

Visszatérve Kyrosnak az edictumban használt címeire, ezek után talán nem megelepő, ha eredetüket szintén Aššurbānapli babiloni feliratain használt királyi protokolljában keressük. Kétségtelen ugyanis, hogy az újbabiloni uralkodók királyi protokollja teljesen más jellegű. Az aránylag legmagasabb szintű címeket Nabūapalušur felirataiban találjuk: No.3, I. 1–5 *d.na-bi-um-aplu-u-šu-ur šarru dannu šar KÁ.DINGIR.RA.ki šar kur.šu-me-šir-im ū ak-ka-di-i* «Nabūapalušur, a hatalmas király, Babylón királya, Šumer és Akkad királya».¹⁶ Ez lényegében véve azonos Babylón asszír alkirályainak, így pl. Šamašsumukinnak királyi protokolljával (*šar bābili šar kur.šumeri u akkadi*).

¹⁰ S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. 220 (Nabūna'id I. sz. felirata, col. I. 29).

¹¹ Ld. E. F. Weidner: Afo 7 (1931–1932) 1 skk.

¹² F. H. Weißbach: Die Keilinschriften der Achämeniden. 11.

¹³ M. Streck: Assurbanipal. II. 90.

¹⁴ S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. 284.

¹⁵ M. Streck: Assurbanipal. II. 260.

¹⁶ S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. 64.

Nabûapaluşur hatalomra jutása után először bizonyára a korábbi asszír alkirályok címeit vette fel, akik Babylón uralkodói voltak. Az asszír hatalom végleges megdöntése után azonban úgy látszik megváltoztatta a királyi protokollt, így egyes feliratain már mellőzi a *šar kur.šu-me-hir-im ù ak-ka-di-i* címet, a későbbi újbabiloni uralkodók pedig sohasem használják azt. Egyetlen alkalommal fordul elő Nabûkudurriuşur egyik feliratán (No. 16, I.3) a szerényebb *šakkanak kur.šu-me-ri u ak-ka-di-i* «Šumer és Akkad helytartója» cím.¹⁸ Egyébként az újbabiloni királyi protokoll rendkívül gazdag és — da-gályos. Azonban a szépen hangzó *ru-ba-a-am na-a'-dam* «tiszteltteljes fejedelem», *na-ra-am d.marduk* «Marduk kedvence», *gar-ra-ad gar-ra-di-e* «hősök hőse», *šar mi-šá-ri-im* «az igazságosság királya» stb. címek¹⁹ áradata sem rejtheti el előlünk azt a tényt, hogy az újbabiloni uralkodóknak királyi protokolljukban tükröződő nemzetközi hatalmi helyzete rendkívül szerény az asszír királyokéhoz, különösen Aššurbānapliéhoz viszonyítva.

Ennek okát nem nehéz látni. Az Újasszír Birodalom utolsó százada folyamán Elő-Ázsiában nem volt hozzá hasonló nagyhatalom, így Aššurbānapli némi joggal viselhetette a *šar kiššati* és a *šar kibrāt irbitti* «a mindenség királya» és a «négy világtáj királya» címeket. Az Újbabiloni Birodalom azonban a hatalmas Méd Birodalom árnyékában, amely az asszír hatalmat néhány év leforgása alatt teljesen megtörte, másodosztályú hatalommá vált, amelynek a méd veszélytől rettegő uralkodói nem gondolhattak a méd nagyhatalmi igényeket sértő címek felvételére. Éppen ezért a méd uralkodókkal dinasztikus kapcsolatban álló, de az ellenük mégis hatalmas erődítmény-rendszer építő Nabûkudurriuşur még Nabûapaluşur királyi címeinek egy részét is feladja. Jól tükröződik ebben a hatalmi viszonyok megváltozása az ókori Elő-Ázsiában. Asszírria pusztulása után a politikai súlypont az iráni területekre helyeződött át, a jövő fejlődés szálait már a méd és a perzsa királyi udvarokban szövögették.

Az újbabiloni királyi protokoll egyetlen esetben lépi át a «Babylon királya» cím szerény kereteit: Nabûna'idnak a Hārān-i Sín-templom újjáépítéséről szóló feliratában. Ennek királyi protokollja a következő: *a-na-ku d.na-bi-um-na-'i-id šarru ra-bu-ú šarru dan-nu šar kiš-šá-ti šar DIN.TIR.ki šar kib-ra-a-ti ir-bit-ti* stb. «én (vagyok) Nabûna'id a nagy király, a hatalmas király, a mindenség királya, Babylón királya, a négy világtáj királya» stb.²⁰ Ez a protokoll a lényegét illetően pontosan egyezik Aššurbānapli királyi protokolljával s így egyben Kyroséval is, s azokhoz hasonlóan viláгурalmi igény nyilvánul meg benne. E nagyratörő újbabiloni királyi protokoll egy adott történeti pillanatnak a terméke. Hārān visszafoglalását és a Sín-templom újjáépítését Nabûna'idnak az tette lehetővé, hogy Kyros felkelt a méd uralom ellen és nehéz harcok után megdöntötte a méd királyságot. Nabûna'id kihasználta a kínákozó lehetőséget és visszafoglalta Hārānt. Valószínűleg úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a Méd Birodalom felbomlása fog bekövetkezni Kyros győzelme után, s a kisebb iráni királyságok között Babylón visszanyeri nagyhatalmi vezető szerepét. Ebben a meggyőződésben alkothatta meg Aššurbānapli királyi címeinek felhasználásával új királyi protokollját, amelynek használata azonban nem volt hosszú életű. Nabûna'idnak hamarosan látnia kellett,

¹⁷ M. Streck: Assurbanipal. I. CCLVIII.

¹⁸ S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. 140.

¹⁹ Vö. S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. 102, 66, 100 stb.

²⁰ S. Langdon: i. m. 218 (Nabûna'id 1. sz. felirata, col. I. 1—2).

hogy a Méd Birodalom helyét egy még erősebb világhatalom foglalta el, amely-lyel szemben számára legfeljebb a «Babylón királya» cím használatára marad lehetőség.

Mindebből az következik, hogy Kyrosnak a babiloni edictumban szereplő királyi protokollja lényegében véve Aššurbānapli királyi protokolljára megy vissza. Arra aligha gondolhatunk, hogy a Marduk-papság a gyűlölt Nabūna'idnak egyszer előforduló s éppen a rivális Ḫarrān-i Šin-templom helyreállításával dicsekvő feliratában szereplő királyi protokollját ruházta volna Kyrosra. Így végső soron arra az eredményre jutunk, hogy Kyros babiloni edictumának irodalmi mintájául a Marduk-papságnak Aššurbānapli babiloni feliratai szolgáltak. Egy további megfigyelés lehetővé teszi, hogy a mintául szolgáló feliratok csoportját pontosabban körülhatároljuk.

V

Aššurbānapli babiloni vonatkozású felirataiban a királyi protokollnak két változata fordul elő. Az első változat azoknak a feliratoknak a sajátossága, amelyek a királyi protokollal kezdődnek, vö. pl. L2 1–2 m.d.aššur-bān-apli šarru rabū šarru dan-nu šar kiššati šar kur.aššur šar kib-rat irbitti.ti šar šarrāni. meš stb. «Aššurbānapli, a nagy király, a hatalmas király, a mindenség királya, AsszírIA királya, a négy világtáj királya, a királyok királya» stb.²¹ A másik változat azokra a feliratokra jellemző, amelyeknek irodalmi formája megegyezik Kyros babiloni edictumáéval, azaz két részből állnak s csak a második rész tartalmazza a királyi protokollt, vö. pl. L6 3 a-na-ku m.d.aššur-bān-apli šarru rabū šarru dannu šar kiššati šar kur.aššur šar kib-rat irbitti.ti stb. «én (vagyok) Aššurbānapli, a nagy király, a hatalmas király, a mindenség királya, AsszírIA királya, a négy világtáj királya» stb.²²

A két változat közötti különbség szembetűnő: az első változat tartalmazza a *šar šarrāni*.meš «királyok királya» címet s az *anaku* «én (vagyok)» kifejezés a protokoll végén helyezkedik el, a második változat viszont az *anaku* szóval kezdődik s a *šar šarrāni*.meš cím hiányzik belőle. Kyros királyi protokollja a babiloni edictumban ezzel a második változattal egyezik, s minthogy e változat Aššurbānaplinak éppen azokban a babiloni felirataiban fordul elő, amelyeknek szerkezete is egyezik Kyros edictumának irodalmi formájával, e kettős egyezés kétségtelenné teszi, hogy a Marduk-papság Kyros edictumának megfogalmazásánál Aššurbānaplinak ezeket a babiloni feliratait vette mintául. Minthogy pedig ezek közül elsősorban a Mardukhoz szóló dedikációs feliratok tartalmazzák a királyi protokollt teljes formában nyilván ezeket tekinthetjük Kyros babiloni edictuma irodalmi mintáinak. Így most az is érthetővé válik, hogy miért hiányzik az edictum királyi protokolljából az óperzsa *xšāyathiya xšāyathiyānām* «királyok királya» cím babiloni megfelelője. Minthogy az edictum babiloni szerzője Aššurbānapli címeit ruházta Kyrosra s csak az «AsszírIA királya» kifejezést helyettesítette a régibb babiloni királyok, Šamašsumukīn és Nabūapalušur «Babylón királya, Šumer és Akkad királya» címével, így az óperzsa cím babiloni *šar šarrāni*.meš megfelelője nem kerülhetett be a királyi protokollba, mivel azt Aššurbānapli Mardukhoz szóló mintául vett feliratainak királyi protokollja sem tartalmazta.

²¹ M. Streck: Assurbanipal. II. 228.

²² M. Streck: i. m. II. 236.

VI

Kyros babiloni edictumának és babiloni irodalmi mintáinak vizsgálata két további problémát vet fel: egyrészt Kyrosnak a Marduk-kultuszhoz és a Marduk-papsághoz való viszonyát, másrészt pedig Aššurbānplinak mint történeti alaknak a megítélését a Marduk-papság és egyáltalán a későbabiloni történetiszemlélet szempontjából. E két kérdés együttesen egy harmadikhoz vezet: miért éppen Aššurbānapli alakjához kapcsolta Kyrost a Marduk-papság történetiszemlélete?

Az edictum első részének előadása szerint (11–13) Kyrosnak Mardukkal való kapcsolata jóval a Babylón elfoglalását megelőző időbe nyúlik vissza: «(Marduk) valamennyi országa összességét megszemlélte, megtekintette, keresett egy igazságos, szíve szerinti fejedelmet, aki megfogja a kezét (az újévi szertartásban). Kyros, Anšan város királya, az ő nevét nevezte meg, az egész mindenség uralmára az ő nevét hirdette ki. Quti országát, az umman-manda összességét lábai alá vetette». A Marduk-papság beállítása szerint tehát Kyros régtől fogva Marduk választottja volt, s Marduk segítette már a médek fölötti győzelemhez is. Ez lehet egyszerűen a Marduk-papság propagandája, de az a történeti tény is rejtőzhet mögötte, hogy Kyrosnak már a méd uralom elleni felkelése idején jó kapcsolatai voltak a Marduk-papsággal.

Ezt az utóbbi feltevést a történeti körülmények bizonyos mértékben alátámasztják. A tudományos irodalomban általánosan elterjedt felfogás szerint Kyrosnak a médek elleni felkelése Nabûna'iddal szövetségben történt.²³ Bár közvetlen forrásadatra ez a nézet nem támaszkodhatik, Nabûna'idnak a Harrân-i Sîn-templom újjáépítéséről tudósító felirata, amelyben elmondja Kyrosnak Ištumegu fölött aratott győzelmét, tényleg alátámasztja azt. Mindenesetre Nabûna'id pontos tájékozottsága és Harrân visszafoglalásának egybehangelése Kyros felkelésével arra mutat, hogy valamilyen kapcsolatnak kellett Kyros és Babylón között lennie. Ebben az összefüggésben válik érdekessé az a tény, hogy Nabûna'id említett felirata Kyrosszal kapcsolatban a *m.ku-ra-áš šâr uru.an.za-an arad-su ša-ah-ri* Langdon értelmezése szerint²⁴ «Kyros, Anšan város királya, az ő (t. i. Marduk) fiatal szolgálója» kifejezést használja. Ha helyes ez az értelmezés — Langdon a *šu* névmást a mondat alanyára, az istenekre, elsősorban a beszélő Mardukra vonatkoztatja, de lehetne vonatkoztatni az előző mondatban szereplő *lú.umman-man-da-ra* is, mint Olmstead teszi,²⁵ akkor természetesen ebben az esetben is lehetne e kifejezést a Marduk-papság propagandájának s történeti háttér nélküli stílusfordulatnak tartani. Azonban nehezen volna érthető, hogy erre miért lett volna szükség abban az időpontban, amikor Kyros még csak Anšan jelentéktelen királya volt, s a Marduk-papság sorsa egyáltalán nem függött tőle. Továbbá a Marduk-papság szerepe eléggé valószínűtlen is Nabûna'id e Sîn és más nem-babiloni isteneket dicsőítő feliratában. Nabûna'id körében is nehezen lehetne okot találni a kifejezés kitalálására, a felirat tenorja inkább Kyrosnak Sînnel való kapcsolatait indokolná. Így ha helyes Langdon értelmezése, akkor valószínűnek látszik, hogy e kifejezés mögött valamilyen kapcsolat ténye rejlik Kyros és a babiloni Marduk-papság között, még pedig már a médek elleni felkelés időpontjában.

²³ A. T. Olmstead: The History of the Persian Empire. 36.

²⁴ S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. 220.

²⁵ A. T. Olmstead: i. h.

Jólismert tény, hogy az Achaimenidák igyekeztek a tekintélyes kultusz-helyek papságát megnyerni maguknak. Így Kyrosnak nyilvánvaló kapcsolatai voltak a Branchidákkal, a Milétos melletti Apollón-jóshely papságával, Dareiosnak és Xerxésnek pedig Delphoi-jal, ill. az ottani Apollón-jóshely papságával. Ennek alapján valószínűnek látszik, hogy Kyros már a médek elleni felkelés előtt igyekezett magának biztosítani Babylónia legjelentősebb kultusz-helyének, a Marduk-papságnak a jóindulatát. Az sem lehetetlen, hogy Marduk állandó *iršu* «böles», *bēlu* «ur», *apkal ilāni*.meš «istenek bölcse» címei lehetővé tették az *interpretatio Persica*-ban Auramazdával, a «Bölcs Ur»-ral való azonosítását. Az *ardu* «szolga» kifejezés esetleg arra is utalhat, hogy Kyros rendszeresen küldött ajándékokat a babiloni Marduk-szentélynek.

Mindenesetre Kyrosnak Hérodotostól közölt méd eredetű eredetmondája szintén megőrizte halvány visszhangját annak, hogy hatalomra jutásában a vallásos ideológia támogatása is szerepet játszott. Harpagos, a méd király maiordomusa abban a levélben, amelyben rá akarja beszélni Kyrost a felkelésre, többek közt azt írja neki: *σὲ γὰρ θεοὶ ἐποῶσι* «mert az istenek téged választanak ki».²⁶ Ez úgy hat, mint Kyros edictumának távoli visszhangja: Marduk is szemlét tart és kiválasztja Kyrost az uralomra. Úgy látszik Kyros kiválasztottságának a képzete mind a médeknél és perzsáknál, mind Babylónban egyaránt elterjedt volt. Minthogy Hérodotos elbeszélése szerint a mágusok ellenséges szemmel nézték Kyros sorsának alakulását, nem valószínű, hogy uralmának a vallásos ideológia eszközeivel való megalapozása tőlük származott volna. Annál valószínűbb a korabeli Mezopotámia legtekintélyesebb kultikus központjának, a babiloni Marduk-papságnak szerepére gondolnunk a Kyros-legenda kialakításában. Hogy ez nem véletlenül történt így, azt éppen az ismerttetett adatok bizonyítják, amelyek arra mutatnak, hogy Kyros már a médek elleni felkelés előtt kapcsolatot teremtett a babiloni Marduk-szentéllyel és igyekezett megnyerni a Marduk-papság támogatását.

VII

A másik problémának, Aššurbānapli alakjának és a későbbabloni történet szemléletben játszott szerepének vizsgálatában arra az időre kell visszanyúlnunk, amikor Aššurbānapli babiloni vonatkozású feliratai keletkeztek. Kétségtelen tény, hogy a babiloni Marduk-kultusz új alapjait Aššurbānapli teremtette meg, amikor uralkodása elején Marduk szobrát Babylónba visszavezette, a kultusz rendjét szabályozta és a rendszeres áldozatok anyagi alapját biztosította: *ina palē-e-a bēlu rabū d.mar-duk ina ri-ša-a-ti a-na bābili.ki i-ru-um-ma ina é-sagila šá da-ra-a-ti šu-bat-su ir-me sat-tuk-ki é-sagila ū ilāni*.meš *bābili.ki ū-ki-in* «uralkodásom alatt a nagy úr, Marduk ujjongás között vonult be Babylónba, az Esagilában örökre lakóhelyét elfoglalta. A rendszeres áldozatokat az Esagila és Babylón istenei számára meghatároztam» — mondja egyik feliratában (L6 10–12).²⁷ Ez a tény a Marduk-papság körében sohasem merült feledésbe, hiszen az ezt megörökítő feliratok a szentélyben és archívumukban nyilván mindig rendelkezésre állottak. Šamašsumukīn felkelése, majd annak leverése azonban Aššurbānapli uralmának megítélését bizonyára negatíven befolyásolta. Mindenesetre azt aligha tarthatjuk valószínűnek, hogy

²⁶ Hérodotos I. 124.

²⁷ M. Streck: Assurbanipal. II. 236.

a Marduk-papság vagy Babilón vezető köreiben Asszíria teljes elpusztításának a gondolata valaha is felmerült volna. Nabûapalušur asszírok elleni harcának más célja aligha lehetett, mint hogy magát Babilón királyaként elismertesse. Az Asszíria és Babilón között folyó küzdelem még a Babiloni Krónika szerint is eléggé kiegyenlített volt mindaddig, amíg a médek be nem avatkoztak.²⁸

Az újbabiloni királyok hivatalos történeti interpretációja úgy tünteti fel a médek szerepét Asszíria elleni harcukban, mint akik az isteni igazságszolgáltatás eszközei voltak Nabûapalušur kezében és Babilónért álltak bosszút, amikor Asszíria összes nagyobb városát és kultuszhelyeit elpusztították. Valójában a babiloni király csak ügyes statisztika volt a történelem színpadán, az események menetét döntő módon a médek határozták meg. Kyaxarés politikai éleslátására vall, hogy felismerte az asszír-babiloni háború adta lehetőségeit az asszír hatalom megsemmisítésére, amely elsősorban fenyegethette Médiát. Így végeredményben Nabûapalušur segítette elő a Méd Birodalom létrejöttét, s Asszíria pusztulása előkészítette Babilón bukását is.

Valószínűleg nem sokkal Asszíria elpusztítása után a vezető babiloni körök felismerhették, hogy az asszír hatalom teljes megsemmisítése súlyos hiba volt. Babilón közvetlen szomszédjává vált egy sokkal erősebb világhatalomnak, amely bármikor megtámadhatta, s ha Asszíria fennhatósága alól felszabadult is, a Méd Birodalom mellett csak egy másodrendű hatalom szerepét játszhatta. Nyilvánvalóan ekkor már megkezdődhetett Asszíria és utolsó nagy uralkodója, Aššurbānapli történeti szerepének pozitív értékelése. Babilón és Asszíria nagy múltjára a babilóni uralkodó körök nosztalgiával tekintettek vissza, s ez nagymértékben tükröződik is az óbabiloni kultúra és írás Aššurbānapli kezdeményezte reneszánszának felvirágzásában.

A médektől való sokszerű félelem és a nagy múlt iránti nosztalgia szervesen vezet Nabûkudurrišur Babilón védelmére emelt erődítmény építkezéseitől és a múlt nagy tanúinak, a régi híres szentélyeknek az újjáépítésén végzett munkálataitól Nabûna'id régészeti alaposággal végzett szentélyásatásaihoz, amelyek során az újjáépítés előtt hódolattal mutatott be áldozatot «királyi atyjai» (No. 1, II. 7 *šarrāni.meš ab-bi-e-a*), Aššurnāširapli és Aššurbānapli alapköve és alapítófelirata fölött.²⁹ Most mintaképpé válik Aššurbānapli, aki Mardukhoz szóló dedikációs feliratában azt mondja magáról (PI. 12, r 15–17) *a-na ud-du-uš ma-ḥa-zi za-na-an eš-ri-[e-ti]* . . . d.[*marduk ú-ma-'i-ra-ni-ma*] «a kultuszhelyek helyreállítására, a szentélyek ellátására . . . [rendelt engem Marduk]».³⁰ Ugyanezt a programot visszhangozzák Nabûkudurrišur és Nabûna'id feliratai: *a-za-an-na-an ma-ḥa-zi ud-da-aš eš-ri-e-ti* «a kultuszhelyeket ellátom, a szentélyeket helyreállítom» hirdeti Nabûkudurrišur (No. 19, VIII. 44).³¹ (d.*marduk*) . . . *za-na-nu-ut ma-ḥa-za ud-du-šu eš-ri-e-ti ú-mal-lu-ú* «(Marduk) . . . rámbízta a kultuszhelyek ellátását, a szentélyek helyreállítását» állítja magáról Nabûna'id (No. 7, I. 18).³² A Marduk-papságnak bizonyára jelentékeny része volt ennek az uralkodói feladatnak a napirenden tartásában.

²⁸ Helyesen látta ezt *A. Moortgat* (*A. Scharff—A. Moortgat: Ägypten und Vorderasien im Altertum. München 1950. 445*).

²⁹ *S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. 222.*

³⁰ *M. Streck: Assurbanipal. II. 280.*

³¹ *S. Langdon: Die neubabylonischen Königsinschriften. 172.*

³² *S. Langdon: i. m. 262.*

Azonban Aššurbānaplinak mint a Marduk-kultusz új megalapozójának az alakja igazán akkor válhatott aktuálissá, amikor Nabūna'id a Marduk-kultusszal szemben a Šin-kultuszt helyezte előtérbe, hosszú időre elhagyta Babilónt, lehetlenné téve ezáltal a Marduk-kultusz legfontosabb ünnepségeinek, az újévi szertartásoknak a megtartását, az ország erőforrásait Ḫarrān újjáépítésére és arábiai hadjáratára fordította, s ha hinni lehet a Kyros-edictumnak, még a rendszeres áldozatokat is beszüntette. Ebben a helyzetben nemcsak Aššurbānapli alakja válhatott nagyon pozitívvá a Marduk-papság történetiszemléletében, hanem egyúttal döntő fontosságúvá lettek mindazok a dokumentumok, amelyek a Marduk-kultusznak Aššurbānapli által történt újjáalapítására és a Marduk-papságnak szóló anyagi juttatásokra vonatkoztak.

VIII

Ezek után nem nehéz választ adnunk a harmadik felvetett kérdésre. A Marduk-papság Nabūna'idtól vagy fiától nem várhatta helyzetének megjavulását, a Marduk-kultusz jogainak, anyagi alapjainak visszaállítását. Így az újbabiloni uralkodókkal szemben történetiszemléletükben Aššurbānapli vált az egyetlen pozitív alakká, feliratai pedig azzá a jogalappá, amelyre a Marduk-papság hivatkozhatott. Ugyanakkor helyzetük megjavítását, a Marduk-kultusz Aššurbānapli által biztosított jogainak és anyagi alapjainak visszaállítását csak Kyrostól várhatták, aki régtől fogva kapcsolatban állhatott velük s alig egy évtized alatt az ókori világ addig sohasem látott világbirodalmát tudta összekovácsolni. Ebben a történeti helyzetben a Marduk-papság úgy várhatta Kyros Babilónba való bevonulását, mint a Marduk-kultusz leendő újjáalapítójáét, akihez fogható történetiszemléletükben csak Aššurbānapli, az elmúlt évszázad utolsó nagy uralkodója volt. Kyros bevonulásakor tehát a Marduk-papság edictumának összeállításakor szükségképpen csak Aššurbānaplinak a Marduk-kultuszra vonatkozó feliratait vehette alapul. Ezek nyújtottak megfelelő irodalmi formát, tartalmaztak olyan királyi protokollt, amely méltó volt a hatalmas perzsa királyhoz, és utaltak mindazokra a jogokra és anyagi ellátásra, amelyet a Marduk-papság Kyrostól várhatott. Ennek a felismerésnek az eredményeképpen fogalmazták meg Kyros babiloni edictumát a Marduk-papság körében Aššurbānapli Mardukhoz szóló dedikációs feliratainak irodalmi formáját véve alapul és Kyrosra ruházva az asszír uralkodó királyi protokollját. Így Kyros babiloni edictuma a Marduk-papság részéről a nagy perzsa uralkodó történeti jelentőségének legteljesebb felismeréséről tanúskodik.

*

Addendum. — E tanulmány eredményeit Shirazban a „Continuité de la civilisation et de la culture iraniennes” nemzetközi iranisztikai kongresszuson „The Edict of Cyrus from Babylon” c. előadásomban 1971. okt. 15-én délelőtt plenáris ülésen ismertettem. Az előadásnak Shirazban nagy meglepetést keltő főeredménye, hogy ti. Kyros babiloni edictumának irodalmi mintái Aššurbānapli babiloni felirataiban, főleg az L6-ban található meg, kevéssel később kézzelfoghatóan igazolódott. Dr. C. B. F. Walker (London, British Museum) 1971. dec. 21-én kelt levelében arról értesített, hogy Dr. P.-R. Bergernek (Münster, Universitát) a Yale University Babiloni Gyűjteményében sikerült azonosítania Kyros babiloni agyaghengerének egy töredékét, amelynek szövege

kifejezetten utal Aššurbānapli egyik babiloni feliratára. Walker leveléhez mel-
lékelte a töredék felfedezéséről beszámoló cikke korrektúráját (a cikk az „Iran”
c. folyóiratban fog megjelenni), amelyben Dr. R. D. Barnett professzor (Lon-
don, British Museum) tájékoztatása alapján már utal Shiraz-i előadásom ered-
ményeire. További fejtegetések helyett e cikkéből idézem a következő részletet:

„The text of the new fragment refers to additional offerings (presumably
in the temple of Marduk) instituted by Cyrus and to his restoration of the
fortifications of Babylon. Among other works (the passage is still incomplete)
he lists the inner city-wall, named *Imgur-Enlil*, the brickwork of the bank of
the moat, perhaps also the outer city-wall, *Nimit-Enlil*, and gates with decor-
ative ornament, threshold and pivots in bronze and copper. Most interestingly
he adds, „In it (i.e. in the gateway?) I saw inscribed the name of my pre-
decessor King *Ashurbanipal*”. This must be an allusion to the discovery of an
earlier building inscription, almost certainly the cylinder L6 (translated in
D. D. Luckenbill, *A.R.A.B.* II §§ 963—4) of *Ashurbanipal*, King of Assyria
668—627 B.C., which commemorates his restoration of *Imgur-Enlil*, *Nimit-
Enlil* and the gates of *Nimit-Enlil*. It is interesting to see Cyrus thus continuing
the antiquarian interests of his enemy and predecessor *Nabonidus*, if the
allusion is not motivated simply by a desire to be seen to respect local traditions.
The reference to *Ashurbanipal* is of particular significance as I understand that
Professor *Harmatta* is to publish in a forthcoming volume of *Acta Orientalia*
a study of the *Cyrus Cylinder* in which he demonstrates that in literary form
its closest parallels are the inscriptions of *Ashurbanipal* rather than Neo-
Babylonian royal inscriptions.”